

УДК 159.95

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ

Головіна О.Ю., здобувач
кафедри практичної психології

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті проаналізовано наукові підходи до дослідження духовного інтелекту в зарубіжній і вітчизняній психології. Розглянуто структуру духовного інтелекту особистості.

Ключові слова: *духовний інтелект, духовність, духовні здібності, духовні цінності, особистість.*

В статье проанализированы научные подходы к исследованию духовного интеллекта в зарубежной и отечественной психологии. Рассмотрена структура духовного интеллекта личности.

Ключевые слова: *духовный интеллект, духовность, духовные способности, духовные ценности, личность.*

Golovina O.Y. ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES OF PERSONALITY'S SPIRITUAL INTELLIGENCE

The article analyzes the scientific approaches of the investigation of spiritual intelligence in foreign and national psychology. The structure of the personality's spiritual intelligence was distinguished.

Key words: *spiritual intelligence, spirituality, spiritual abilities, spiritual values, personality.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку людства є трансформаційними за своєю суттю. У XXI ст. людство вступило в новий період глобальних зрушень і змін. Епоха переоцінки всіх цінностей, накопичених нащадками, призводить до продукування якісно нових соціокультурних смислів і трансформацій, що торкаються глибинних основ людського буття. Специфічною ознакою сучасної кризової епохи є системний характер кризи, а визначальною основою є криза людської духовності як ціннісно-сміслової сутності людини та її буття у світі. Дегуманізація, дезорієнтація, дисгармонізація – ось суттєві ознаки кризи сучасного суспільства, на тлі яких відбувається руйнування духовності особистості, але ж життєвий світ людини обумовлює її існування як соціальної істоти. Тому в часи соціокультурних трансформацій завжди активізується пошук нових засад і джерел буття, ціннісних горизонтів, продуктивних форм розвитку людини в соціумі. Саме в такі часи проблема духовності набуває особливої значущості, а виховання духовності стає важливим соціальним завданням.

Саме духовність є системою утворення якостей особистості, оскільки інтегрує мислення, волю, почуття, надає їм визначеності та спрямованості, актуалізує й уможливорює здатність особистості до вчинків, творчості, вільного вибору власного способу дій, думок, життя в цілому [4].

Проблема духовності має особливе значення для українського суспільства, оскільки без оновлення ціннісно-сміслових основ особистості та суспільства неможливі

економічні й соціально-політичні перетворення. Життя на порядок денний поставило завдання докорінного реформування системи освіти, зміцнення її соціальної функції, реформування системи знань у формуванні нового світогляду сучасного покоління. Переорієнтація на цілоспрямоване виховання духовності особистості передбачає знаходження й застосування таких педагогічних і психологічних механізмів, які б сприяли прищепленню особистості продуктивних цінностей – продуктивних як для самої людини, так і для суспільного розвитку. Це має забезпечити спадкоємність генерацій, приведення в рух механізмів соціального й національного очищення, відновлення ієрархізації цінностей і смислів, особливо в кризових станах.

Усвідомлення теми вивчення духовності як актуальної для сьогодення спонукає різноманітних спеціалістів – філософів, педагогів, психологів, діячів культури та політиків – звертатися до неї, вбачаючи в духовності панацею від сучасних хвороб суспільства. Проте таке звернення зазвичай відбувається без професійного осмислення феномену. Духовність характеризується як властивість індивідууму до трансцендентного, пошук Абсолюту, здатність до унікальних можливостей, як ідеал та імператив розвитку особистості. Проте специфіка сучасного соціокультурного розвитку, який вже не має абсолютного підґрунтя й уніфікованих стандартів і змінюється надто швидко в час розвинутих інформаційних технологій, унеможливорює тиражування якогось однозначного, унітарного, норма-

тивного образу духовності. Звідси впливають і стають актуальними вимоги постійного перегляду конфігурації та смислового наповнення тематичного поля виховання духовності особистості відповідно до змін соціокультурної парадигми.

Таким чином, актуальність цієї теми викликана, на наш погляд, по-перше, розумінням того, що економічне процвітання й технічний прогрес країни неможливі без розвитку духовних сил людини; по-друге, появою нової антропологічної парадигми, що намагається знайти місце духовності та людяності в контексті вже існуючого знання про психологічну суть людини та її розвиток; по-третє, необхідністю подолання фрагментарності знань з проблем духовності.

Стан дослідження. Перегляд проблеми духовності в умовах стратегічної переорієнтації має глибоке історичне підґрунтя. Питаннями вивчення саме духовних цінностей свого часу були зайняті багато зарубіжних філософів і психологів (І. Кант, Г. Гегель, М. Гайдеггер, С. К'єркегор, Г. Лейбніц, В.С. Соловйов, Л.М. Толстой, С.Л. Франк, А. Швейцер, К. Ясперс, Г.О. Балл, Г. де Віт, С. Гроф, Д. Елкінз, Дж. Коннорс, А. Маслоу, Р. Мей, Д. Портер, А. Пріллетенскі, Г. Райх, К. Роджерс, Ж.П. Сартр, В. Франкл, Е. Фромм, Г. Олпорт, М. Мюррей, Д. Келлі, А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Еммонс, Л. Бінсвангер, В. Франкл, І. Ялом, Р. Мей, С. Гроф та ін.).

На пострадянському просторі особливо помітними стали роботи В.І. Абрамова, Ш.О. Амонашвілі, І.Д. Бежа, Б.С. Братуся, Л.П. Буєвої, В.П. Зинченка, Ф.Е. Василюка, О.І. Зеліченка, І.М. Ільчевої, М.С. Кагана, С.Б. Кримського, Р.Л. Лівшиця, Д.О. Леонт'єва, С.Д. Максименко, М.К. Мамардашвілі, М.В. Савчина, В.І. Стрелкова, Т.О. Флоренської, В.Д. Шадрикова, В.М. Ямницького, Т.С. Яценко та ін.

Важливою в усіх підходах до дослідження духовності є проблема духовного спрямування окремої людини та суспільства в різних конкретно-історичних ситуаціях, зумовлених соціокультурними й індивідуально-віковими особливостями їх становлення й розвитку. Тому актуальною проблемою сучасної психології ми вважаємо системне дослідження феномена духовності в широкому діапазоні його теоретичних і практичних виявів, а також особливостей становлення та розвитку духовної самосвідомості особистості, зокрема в юнацькому віці.

Мета статті – визначити психологічний зміст духовного інтелекту особистості.

Виклад матеріалу дослідження. Розвиток психології в ХХ ст. переважно був

пов'язаний зі змінами в розумінні й лікуванні психічних розладів людини, концепцій нормальності й ненормальності, методів регулювання, нормалізації, реформування та корекції; дитячого виховання й навчання, реклами, маркетингу та споживання, технології й управління поведінкою людини. Однак, починаючи із середини ХХ ст., людство приходить до розуміння свого існування в центрі психологічного простору, щоб оцінити себе та вміти взаємодіяти із собі подібними в рамках цього розуміння [9].

Питання духовних цінностей, моралі, релігії, етики завжди залишаються в центрі загальнолюдської дискусії про призначення особистості.

Спроби пошуку нових методологічних підстав, що стоять в опозиції до традиційного природно-наукового підходу до психології людини, знайшли своє вираження в роботах представників різних шкіл психології: гуманістичної (Г. Олпорт, М. Мюррей, Д. Келлі, А. Маслоу, К. Роджерс), екзистенційної (Л. Бінсвангер, В. Франкл, І. Ялом, Р. Мей), трансперсональної (К. Уілбер, М. Мерфі, С. Гроф), езотеричної (В. Данченко), християнської (Т.О. Флоренська), філософської (С.Л. Франк), онтопсихології (А. Менегетті), психосинтезу (Р. Ассаджиолі) та ін. На сьогодні існує широке визнання ролі духовності в зміцненні здоров'я та цілісності індивідуума. Термін «духовний інтелект» використовується часто для позначення рівня духовної свідомості, який інтегрує різні сфери людського життя.

Г. Гарднер, який вперше провів дослідження множинного інтелекту, не включив духовний інтелект у свій список через труднощі пошуку адекватних наукових критеріїв для його оцінки. У 1983 р. він виділяє сім типів інтелекту: мовний, музичний, логіко-математичний, просторовий (тілесно-кінестетичний), міжособистісний і внутрішньоособистісний [7]. Проведені згодом численні дослідження розглянули цей фундаментальний аспект людського життя з наукової точки зору з метою визначити шляхи уточнення глибоких духовних знань.

Д. Зохар та І. Маршал, які ввели термін «духовний інтелект» і розробили концепцію емпірично, визначили його як «інтелект, із яким ми маємо доступ до наших найглибшим сенсів, цілей і високих мотивів» [7]. Вони виділили 12 якостей SQ:

1) самосвідомість – знання того, у що я вірю, що ціню; того, що глибоко мотивує мене;

2) спонтанність – проживання й реагування цього моменту;

3) здатність слідувати власній проникливості й цінностям – діяти, виходячи з прин-

ципів і глибоких переконань, і жити відповідно;

4) цілісність – уміння бачити широко моделі поведінки, відносини та зв'язки; відчувати приналежність;

5) співчуття – здатність співпереживання та глибокого співчуття;

6) святкування різноманітності – цінувати, а не зневажати інших людей за їх відмінності;

7) полenezалежність – уміння протистояти натоппу й мати власні переконання;

8) смирення – усвідомлення сенсу буття в ролі гравця у великій драмі, свого справжнього місця у світі;

9) схильність задавати основні питання (чому?) – потреба в розумінні речей і здатність дістатися до їх суті;

10) можливість формулювати по-новому життєві ситуації – бачити цілісну картину, перебуваючи осторонь ситуації або проблеми; бачити проблеми в більш широкому контексті;

11) позитивний погляд на життєві негаразди – навчання та зростання на помилках, невдачах і стражданнях;

12) почуття покликання – відчувати покликання служити й віддавати.

К. Виглсворт визначає духовний інтелект як «здатність діяти з мудрістю та співчуттям, зберігаючи внутрішню й зовнішню незворушність світу, незалежно від обставин» [10]. Автор запропонувала розмістити 21 якість у чотирьох квадрантах, які складають компетенцію обізнаності й майстерності у сферах суб'єктивного й об'єктивного (табл. 1).

Р. Еммонс описує духовний інтелект як «адаптивне використання духовної інформації для полегшення вирішення повсякденних проблем і досягнення мети» [6]. На початку дослідження ним були запропоновані п'ять компонентів духовного інтелекту. Пізніше останній, п'ятий, був визнаний ри-

сою, що виражає поведінку, а не здатність людини: 1) здатність подолати фізичне й матеріальне; 2) здатність відчувати піднесені стани свідомості; 3) можливість бачити священне в повсякденному житті; 4) можливість використовувати духовні ресурси для вирішення проблеми; 5) здатність бути добродесним.

Доповнюючи й розвиваючи ідеї Р. Еммонс, К. Нобл [8] розкриває зміст поняття «духовний інтелект» через такі його аспекти: етико-екзистенційний (моральний), трансцендентний, ментальний (включаючи креативність), саморегуляційний. Цей на перший погляд прагматичний підхід до поняття духовності відкриває перспективу, яка дозволяє побачити її як одну з найбільш дієвих поведінкових програм на шляху до вирішення завдань і досягнення цілей у конкретних життєвих ситуаціях.

Д.Б. Кінг, який провів дослідження духовного інтелекту в Trent University (Канада), визначає духовний інтелект як набір адаптивних розумових здібностей, заснованих на нематеріальних і трансцендентних аспектах дійсності, особливо тих, які «сприяють інформованості, інтеграції й адаптивному застосуванню нематеріальних і трансцендентних аспектів свого існування, призводять до таких результатів, як глибоко екзистенціальна рефлексія, розширення свідомості, визнання трансцендентного себе й майстерність духовних станів» [7].

Автор пропонує чотири основні здатності або можливості духовного інтелекту: 1) критичний – екзистенціальне мислення – здатність критично споглядати природу існування, дійсності, Всесвіту, простору, часу та інших екзистенціальних/метафізичних проблем; здатність розглядати неекзистенційні питання щодо свого існування (тобто з точки зору екзистенціального); 2) створення особистісних цілей – здатність вилучати сенс і мету з усіх фізичних і психіч-

Таблиця 1

Компетенції обізнаності й майстерності у сферах суб'єктивного й об'єктивного

<p>Вище «Я» / Его через самосвідомість Усвідомлення власного світогляду Усвідомлення мети життя Усвідомлення ієрархії цінностей Комплексність мислення Усвідомлення свого Его і вищого Его</p>	<p>Соціальна свідомість Усвідомлення причетності Усвідомлення інших світоглядів Широта сприйняття часу Усвідомлення меж сприйняття Усвідомлення духовних законів Досвід єдності</p>
<p>Вище «Я» / Его через самовдосконалення Готовність до духовного зростання Збереження сили духу в непередбачених обставинах Життєві мета і цінності Стійка віра Життя в пошуках повчань</p>	<p>Духовна присутність (соціальна Майстерність) Мудрий учитель духу Посланник мудрих змін Жалісливі/мудрі рішення Володіння силою зцілення Здатність об'єднувати негатив і позитив життя</p>

них переживань, включаючи здатність формулювати й досягати мети в житті; 3) трансцендентальне усвідомлення: здатність ідентифікувати трансцендентне розуміння/паттерни самого себе (тобто трансперсонального або трансцендентного Я), інших особистостей, фізичного світу (наприклад, не-матеріалізм) у стані нормальної свідомості, спільно з можливістю усвідомлювати взаємозв'язок із самим собою й фізичним світом; 4) перехід у вищі рівні свідомості – можливість переходу на більш високі рівні свідомості (наприклад, чиста свідомість, космічна свідомість, єдність, спільність) та інші рівні на власний розсуд (за допомогою глибокого споглядання, медитації, молитви тощо).

Р. Гріффітс визначає SQ у більш високому вимірі інтелекту, який забезпечує доступ до вищих можливостей. SQ замінює Его Душею та служить і як визначник ідентичності, і як регулятор IQ і EQ [7]. Р. Гріффітс роз'яснює, як SQ регулює IQ і EQ: «SQ регулює IQ і EQ, замінюючи почуття роз'єднання усвідомленням взаємозв'язку. Замість почуття ізоляції і роз'єднання, SQ дає відчуття єдності, яке пов'язує всі разом. Отже, SQ розвиває IQ і EQ, виходячи з інтегральних перспектив за межами Его. Коли SQ не активний, IQ і EQ використовуються для виконання бажання Его. Але коли SQ активний, IQ і EQ використовуються, щоб висловити душевні якості у формі мудрості, співчуття, чесності, любові, творчості та миру».

Узагальнюючи досвід зарубіжних дослідників, російський психолог Г.В. Ожиганова [2; 3] виділяє такі важливі аспекти духовного інтелекту й пов'язані з ними духовні здібності:

- екзистенціальний аспект – здатність зустрічатися віч-на-віч з екзистенціальною реальністю (свобода, страждання, смерть; здатність до пошуку життєвих сенсів);

- моральний аспект – здатність до любові, співчуття, дружелюбності, емпатії, здатність до добродесної поведінки (духовна зрілість), пов'язаної з проявом доброти, чесності, терплячості, упокорювання, милосердя, великодушності, благородства, щедрості, відсутності ворожості;

- ментальний аспект (включаючи креативність) – широта поглядів, об'єктивність, неупередженість, здатність до інтуїції, здатність до широкого бачення (прозорливість, далекоглядність), здатність до різного пізнання;

- самопізнання й самоконтроль – здатність фокусувати увагу, здатність зберігати внутрішній контроль і рівновагу, зустрічаючись зі складними екзистенціальними про-

блемами, здатність культивувати моральну поведінку та трансформувати емоції;

- трансцендентний аспект – здатність досягати вищих станів свідомості й самотрансценденції; здатність до розширення свідомості, що дозволяє відчувати цілісність буття та встановити зв'язок між психікою й матерією, душею й тілом.

На основі вищевикладеного автор висуває теоретичну гіпотезу: феномен духовності може досліджуватися в рамках психологічної науки на основі інтегрального, холічного підходу завдяки використанню психологічного поняття «духовні здібності», яке дозволяє цілісно представити різноманітні аспекти феномена «духовність».

Аналізуючи представлені моделі духовного інтелекту й духовних здібностей, також виходячи з класичних визначень інтелекту та здібностей, ми ризикнемо вказати на деяку методологічну неточність у визначенні духовних здібностей Г.В. Ожигановою. Автором здібності зведені до завдатків, що подаровані природою й відображають наявність *можливості розвитку*. А зміст поняття «інтелект» припускає активне пізнання й успішну діяльність на шляху рішення поставлених завдань [1]. Інтелект та особливо духовний інтелект, який виступає об'єктом багатостороннього вивчення зарубіжних психологів, є потужним дієвим інструментом цілісної особи, що вже сформувалася. Крім того, у визначенні інтелекту у вказаному словнику третім варіантом позначене поняття, яке дуже близько підходить до трансцендентного аспекту інтелекту – «інсайт». У свою чергу здібності не можуть бути зведені до інсайту.

Сама наявність здібностей ще не означає, що вони можуть проявитися в діяльності індивіда. Існують численні докази впливу довкілля (сім'ї, виховання, особистого прикладу) на прояв (поліпшення, розвиток) здібностей. Проте наявність генетичної програми, спадкових завдатків для успішного розвитку й надалі функціонування духовного інтелекту поза сумнівом необхідно.

Інший видатний російський психолог В.Д. Шадриков говорить про особові якості, що сприяють прояву духовності: совість, честь, добродесність, віру, волю, свободу, прагнення до творчості.

Учений стверджує, що духовні здібності пов'язані з певним духовним станом, і виділяє такі характеристики: 1) характеристики рефлексії: розширення свідомості, досягнення істини підсвідомості, встановлення комунікативного зв'язку між цими двома рівнями мислення, зосередження на пізнаваній проблемі, досягненні істини, цілісність віддзеркалення дійсності,

поглиблене розуміння свого «Я»; 2) креативні характеристики: перехід до образного мислення, що активізує інформаційний обмін із підсвідомістю; 3) саморегулятивні характеристики: енергетична активізація, гармонізація особи, досягнення позитивного погляду на життя, посилення волі та її контролю з боку «Я», упевненість у власних силах; 4) інтегральні характеристики: цілісне віддзеркалення дійсності, єднання розумових, духовних якостей, об'єднання свідомості й підсвідомості в процесі знаходження рішення, що веде до потужного інтелектуального стрибка; 5) ціннісно-моральні (моральні) характеристики: духовні цінності визначають конкретну точку зору на предмет, виділяючи його якості, важливі з боку духовних цінностей [5].

Ми зробили висновок про можливість співвідношення двох концептуальних по-

нять щодо низки ознак (критеріїв відповідності). Для зручності порівняння отримані дані зведено в таблиці 2.

Враховуючи вищенаведене, ми пропонуємо концептуальну модель духовного інтелекту особистості, що передбачає багатофакторну структуру, яка відображає когнітивний, афективний і конативний компоненти, кожному з яких відповідає ментальний, моральний, екзистенційний, трансцендентний і регуляційний (самосвідомість і самоконтроль) аспекти (рис. 1).

Висновки. Поряд із когнітивним (IQ) та емоційним (EQ) інтелектом духовний інтелект (SQ) відіграє важливу роль в ефективному й інтегрованому функціонуванні людської особистості.

Робочим визначенням духовного інтелекту можна визначити духовний інтелект як ментальний дієвий інструмент, що

Таблиця 2

Порівняння аспектів духовних здібностей і духовного інтелекту

Характеристика духовних здібностей (вітчизняні розробки)	Аспект духовного інтелекту (розробки зарубіжних авторів)	Критерії відповідності
Креативна	Ментальний	Здатність рішення завдань будь-якого характеру, широта поглядів
Саморегулятивна	Самосвідомість і самоконтроль	Посилення волі, усвідомленість поведінки, здатність досягнення внутрішньої рівноваги
Ціннісно-моральна (моральна)	Моральний	Прояв доброчесності (любов, співчуття, чесність)
–	Екзистенціальний	Пошук життєвих сенсів
Рефлексійна Інтегральна	Трансцендентний	Здатність до розширення свідомості, усвідомлення повноти (цілісності) світу

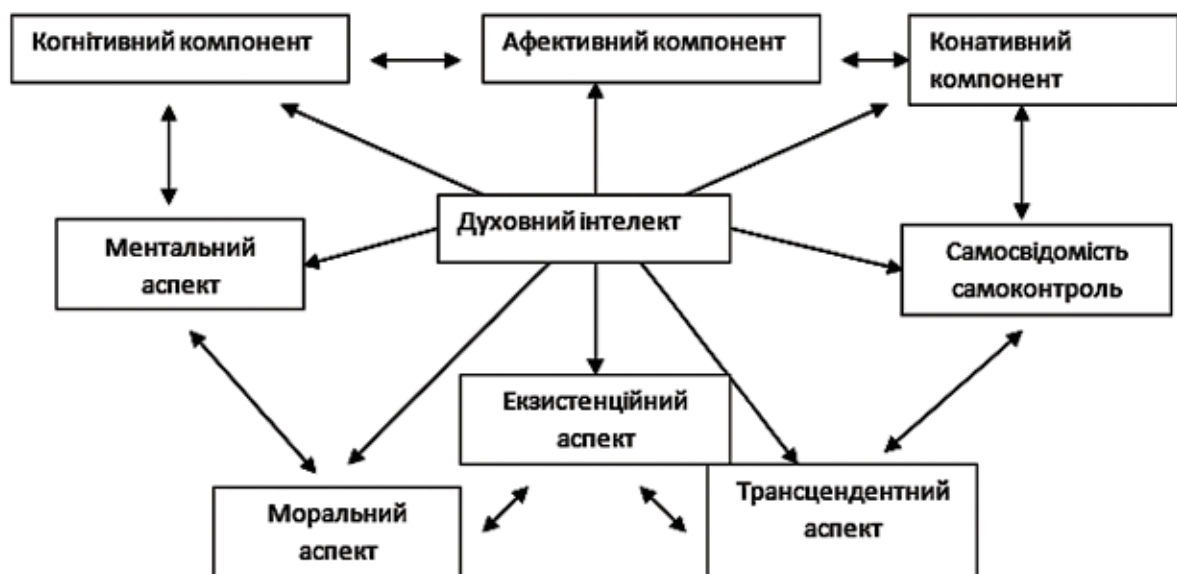

Рис. 1. Теоретична модель духовного інтелекту особистості

сформувався в результаті розвитку духовних здібностей особистості.

Теоретичний аналіз проблеми духовності й духовного інтелекту дозволив визначити, що під час розгляду духовності треба використовувати теорію множинного інтелекту, розглядати духовний інтелект як адаптивну форму підвищення якості життя за такими аспектами: екзистенціальний, моральний, ментальний, самосвідомість і самоконтроль, трансцендентний. Виділені аспекти духовного інтелекту, пов'язані з відповідними духовними здібностями, свідчать про складність феномена «духовність» і необхідність застосування інтеграційного, холічного підходу для вивчення духовності в рамках психологічної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Большой психологический словарь / сост. Б.С. Мещеряков, В.С. Зинченко. – М. : Олма-пресс, 2004. – 359 с.
2. Ожиганова Г.В. Психологические аспекты духовности. Ч. I: Духовный интеллект / Г.В. Ожиганова // Психологический журнал. – 2010. – Т. 31. – № 4. – С. 21–34.
3. Ожиганова Г.В. Психологические аспекты духовности. Ч. II: Духовные способности / Г.В. Ожиганова // Психологический журнал. – 2010. – Т. 31. – № 5. – С. 39–53.
4. Троцко Г.В. Виховання духовності особистості як соціальне завдання / Г.В. Троцко, І.В. Степаненко. – Х. : Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2003. – 176 с.
5. Шадриков В.Д. Ментальное развитие человека / В.Д. Шадриков. – М. : Аспект Пресс, 2007. – 289 с.
6. Emmons R.A. Giving Thanks: Spiritual and Religious Correlates of Gratitude / R.A. Emmons, T.T. Kneezel // Journal of Psychology and Christianity. – 2005. – Vol. 24. – № 2. – P. 140–148.
7. King D.B. Growing in Spiritual Intelligence / D.B. King, T.L. De Cicco // The International Journal of Transpersonal Studies. – 2009. – Vol. 28 – P. 68–85.
8. Noble K. Spiritual intelligence. A new frame of mind / K. Noble // Advanced Development Journ. – 2000. – № 9. – P. 1–28.
9. Rose N. Psychology as a Social Science / N. Rose // Annual Review of Psychology. – 2008. – № 54. – P. 377–402.
10. Wigglesworth C. SQ 21: The Twenty – One Skills of Spiritual Intelligence / C. Wigglesworth. – New York : Select Books, 2012. – 223 p.